

**КУЛЬТУРНАЯ КАНАТАЦЫЯ ФРАЗЕЛАГІЗМАЎ БЕЛАРУСКАЙ
МОВЫ З КАМПАНЕНТАМІ ЛЫЖКА І ТАЛЕРКА****В. М. Зянько***Установа адукацыі «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Ф. Скарыны», Рэспубліка Беларусь*

Навуковы кіраўнік В. А. Ляшчынская, д-р філал. навук, прафесар

Фразеалагічныя адзінкі (ФА) кожнай мовы адлюстроўваюць, захоўваюць і перадаюць ад пакалення да пакалення светаўспрыманне, светаўяўленне, выпрацаваныя правілы і нормы паводзін, прынятыя ў пэўным соцыуме, паколькі гэта не толькі адзінкі мовы, але і адзінкі «мовы» культуры. Вось чаму ФА ўяўляюць вялікую цікавасць з пункту гледжання пазнання інфармацыі пра культуру народа, якую яны ўтрымліваюць і могуць расказаць пры іх лінгвакультуралагічным «прачытанні», што і з'яўляецца асноўнай задачай іх даследавання. Спынім увагу на выяўленых метадам суцэльнай выбаркі толькі ў запасніках беларускай літаратурнай мовы ФА з кампанентамі *лыжка* і *талерка* [1] і паспрабуем устанавіць культурную інфармацыю, што яны даводзяць.

Усяго зафіксавана 3 ФА з кампанентам *лыжка* і 4 – з кампанентам *талерка*. Як вядома, лексема *лыжка* абазначае “прадмет сталовага прыбора для зачэрпвання рэдкай або рассыпістай ежы” [2, с. 64]. У складзе ФА *лыжка дзегцю* <у бочцы меду> ‘нязначная, але непрыемная дробязь, якая псуе што-небудзь добрае’ і ў *лыжцы вады ўтаніць* ‘прычыніць вялікую непрыемнасць каму-небудзь з-за дробязі’ кампанент *лыжка* ў метафарычна вобразным змесце адзінак прадстаўляецца як прадмет, што змяшчае вельмі малую колькасць чаго-небудзь. Зразумелым становіцца вобраз ФА *лыжка дзегцю*, створаная на аснове метафары, паводле якой якая-небудзь дробязь прыпадабняецца да лыжкі дзегцю (‘цёмная густая смалістая вадкасць, якая здабываецца шляхам перагонкі цвердага паліва (драўніны, торфу, каменнага вугалю і пад.’ [3, с. 171]), што псуе вялікую колькасць, што змяшчаецца ў бочцы, якая служыць указаннем на вялікі аб’ём меду як эталон салодкага, прыемнага смаку. Атрымліваецца змешванне малой колькасці нехарчовага рэчыва, з вялікай колькасцю самага лепшага, якая ад гэтага псуецца. Утвораная шляхам усячэння прыказкі, ФА *лыжка дзегцю* <у бочцы меду> выступае ў ролі эталона, меры дробязнага, негатыўнага, што карэнным чынам змяняе добрае, псуе яго.

Падобны метафарычна вобразны сэнс *лыжкі* і ў ФА ў *лыжцы вады ўтаніць*, толькі тут *лыжка вады* – тая дробязь, з-за якой хто-небудзь прычыняе вялікае зло, непрыемнасць другому чалавеку, што, зразумела, асуджаецца. Гэтая ФА выконвае ролю стэрэатыпа беспадстаўнага, з-за дробязі, прычынення зла, непрыемнасці каму-небудзь.

Напрыклад, ФА ў *гадзіну па чайнай лыжцы* ‘вельмі марудна, павольна, не спяшаючыся (рабіць што-небудзь)’ мае свой выток утварэння: гэта рэцэптурнае прадпісанне прыему лекаў у малой колькасці (па чайнай лыжцы), у гадзіну як доўгі і працяглы час. Свабоднае спалучэнне слоў падпадае пад дзеянне метафарызацыі, у выніку чаго любое павольнае, маруднае дзеянне прыпадабняецца да размеранага ў дозе і працяглага ў часе прыему лекаў. Набывае ФА ролю эталона, меры, павольнага працякання чаго-небудзь у часе.

Лексема *талерка* як другі від бытавога прадмета даводзіць пра метафарычна вобразны сэнс у складзе ФА, зыходзячы з яе семантыкі ‘сталовая пасуда круглай формы з шырокім дном і прыўзнятымі краямі’ [4, с. 466], прызначэння і замацаванай

сімвалікі як посуду, што выступае для чалавека як выключна бачнае месца. Менавіта гэта аб'ядноўвае ўсе ФА з названым кампанентам, хоць кожная мае свае адметнасці і свае значэнне.

Так, ФА *на талерачцы (на сподку, на сподачку) падаваць (падаць), падносіць (паднесці)* 'з вялікай пашанай і як належнае' і *як на талерцы відаць, бачыць* і пад. 'вельмі ясна, выразна' праз спалучэнне *на талерачцы* ці *на талерцы* суадносяцца з прасторавым кодам культуры і ўказваюць абмежаванае месца размяшчэння чаго-небудзь. Праўда, у першай акцэнтуюцца ўвага на *талерачцы* (памяншальна-ласкальная форма падкрэслівае іронію да асобы, якой выказваюць павагу, пашану, паводле асацыятыўнай сувязі з рытуальным знакам увагі праз паднос ежы на *талерцы*, а тут за нейкія заслугі як нешта належнае. А ў кампаратыўнай ФА *як на талерцы* акцэнт змяшчаецца ў бок месца размяшчэння чаго-небудзь на *талерцы*, што прыпадабняецца да ўяўлення пра добрае бачанне. Сваю ролю адыгрывае і захаванне параўнальнага кваліфікатара як у складзе ФА, што звязана з ірэальным параўнаннем і функцыянаваннем як мадальна-параўнальнай часткі, што выражае здагадку ці дапушчэнне. Адбываецца перавод параўнальнага звароту ў ФА праз пераўтварэнне кампаратыўнага значэння выразу ў метафарычны, калі параўнанне рэалізуе ўжо не столькі ўласцівасць, колькі дэсемантызаваную экспрэсію ўзмацнення (параўнаць ФА *як на далоні*). Выконвае ФА ролю эталона добрага бачання, выразнага ўспрымання.

Вось ФА *фіга на талерцы* сваю семантыку – 'непрыемнасць для каго-небудзь, прыхаваная ветлівасцю, далікатнасцю', даводзіць праз кантраст у выкарыстанні сімвалікі кампанентаў: з аднаго боку, выражэнне павагі (*на талерцы*), з другога – фіга, ці інакш дуля, хоць можа ўспрымацца і як аманімічнае найменне плода смакоўніцы. Выступае ФА ў ролі эталона прыхаванай за прыемнай формай непрыемнасці.

Вобраз ФА *не ў сваей талерцы* 'ў дрэнным, прыгнечаным настроі, у нязвычайным стане (быць, бываць)' і 'няемка, скована, нязручна (адчуваць сябе)' асэнсоўваецца праз архетыпічную апазіцыю «свой – чужы», даводзіць пра негатыўны эмацыянальны стан ці такое адчуванне сябе. Крыніца яе – памылковы пераклад з французскай мовы выразу *n'être pas dans son assiette*, першапачатковае значэнне якога – 'згубіць раўнавагу, устойлівасць', а паколькі *assiette* азначае а) «пасадка, становішча цела пры верхавой яздзе» і б) «талерка», то і пераклалі як *быць не ў сваей талерцы* [5, с. 686].

Як відаць, ФА з кампанентамі-найменнямі бытавых прадметаў, у прыватнасці, *лыжка* і *талерка*, пры іх лінгвакультуралагічным прачытанні вобразна і наглядна абазначаюць абстрактныя паняцці, даводзяць культурную інфармацыю для яе ўспрымання, правілы адбору тых лексем пры ўтварэнні ФА, што з'яўляліся найменнямі сімвалаў у дафразеалагічны перыяд свайго існавання.

Літаратура

1. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. / І. Я. Лепешаў – Мінск : Беларус энцыкл. імя П. Броўкі, 2008. – Т. 1: А–Л. – 672 с. ; Т. 2: М–Я. – 704 с.
2. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : 5 т. / пад рэд. П. М. Гапановіч. – Мінск : Гал. рэд. Беларус. сав. энцыкл., 1979. – Т. 3: Л–П. – 672 с.
3. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : 5 т. / пад рэд. А. Я. Баханькова. – Мінск : Гал. рэд. Беларус. савец. энцыкл., 1978. – Т. 1: К–Г. – 768 с.
4. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / пад рэд. М. Р. Суднік. – Мінск : Выд-ва Беларус. савец. энцыкл., 1983. – Т. 5, кн. 1: С–У. – 663 с.
5. Бирих, А. К. Русская фразеология. Историко-этимологический словарь / А. К. Бирих, В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова ; под ред. В. М. Мокиенко. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Астрель : АСТ : Хранитель, 2007. – 926 с.